

Генерал-лајтнант **БОГДАН ОРЕШЧАНИН**

О ПРОБЛЕМАМА МОБИЛИЗАЦИЈЕ

О овој теми се досада није писало у нашој војној литератури. Исто тако ни у страним војним публикацијама, колико сам био у стању да се њима послужим, не може се наћи детаљнија анализа мобилизациске проблематике. Зато ћу покушати да на основу опште-познатих чињеница, кроз кратак пресек историског настанка и развоја појма мобилизације и осветљавање услова и потреба савремених мобилизација и мобилизациских припрема, пружим колико-толико целовиту слику мобилизациских питања. С обзиром на материју коју обрађујем мораћу се чешће осврнути на општа питања рата и ратних припрема, јер су с њима нераздвојно повезане и мобилизација и мобилизациске припреме.

При свему овоме настојаћу да уопштим достигнућа појединих развојних етапа, не задржавајући се на евентуалним изнимкама и отступањима, која, на крају, могу само да потврде опште законитости. Природа мобилизациске проблематике је таква да се о њој, из разумљивих разлога, не може писати довољно конкретно, што унапред условљава извесну непотпуност и друге, сличне недостатке чланка.

Мобилизација претставља, најопштије речено, прелаз од мирнодопског на ратно стање, а мобилизациске припреме означавају претходне радње које омогућују, односно олакшавају тај прелаз. Сходно развоју друштва и карактеру ратова развија се и по садржају и по форми појам мобилизације и мобилизациских припрема. Овај развој се креће од једноставног ка сложеном, од примитивних краткотрајних мобилизациских радњи и готово незнатних мобилизациских припрема ка компликованом процесу прелаза од мира на рат и свестраним припремама војске и целокупне земље за ратовање и преоријентацију на ратне услове и потребе. У родовском и племенском друштву у ратне походе су полазили сви за борбу способни чланови родова и племена, наоружани индивидуалним наоружањем, које су и иначе имали стално при себи. Тада није било никаквог посебног прелаза на ратно стање; ратове је водио „оружани народ“. Међутим, стварање државе, формирање сталних оружаних одреда као инструмента класне владавине и одвајање тих одреда од народа, рађа потребу њиховог појачања за случај рата, доводи до одвајања појма мирнодопског од ратног стања и до одређеног односа међу њима. Разрешавање овог односа садржајно већ претставља појам мобилизације. Скупљање Египћана, које су за рат вршили фа-

раонски монарси да би појачали сталну војску и исто такова скупљања становништва која су за попуну мирнодопске војске приликом ратних похода вршили персиски сатрапи, индиске раџе и други намесници и остали органи најстаријих држава, означава суштински прве мобилизационе радње. Неразвијеност друштва и ратне технике чинили су тада мобилизацију врло једноставном и нису изискивали посебних мобилизационих припрема. Мобилизација се сводила само на појачање стајаће војске сразмерно малим делом становништва, као и на узимање стоке и сточних преносних средстава потребних за рат. Овакав карактер мобилизација има претежно све до новијег времена, до епохе буржоаског друштвеног поретка, условљеног великим развојем производних снага и, у вези с тиме, развојем ратне технике и новим карактером ратовања. То не мења ни чињеница да се и раније, ту и тамо, наилазило и на материјалне ратне и мобилизационе припреме, као што су, на пример, била складишта оружја која су у миру припремана у асирском царству већ у осмом веку пре нашег рачунања времена, за владавине Тиглат Паласара, а која су служила за наоружавање становништва које је у рату улазило у састав војске. Ови и овакови случајеви били су само одраз, негде класних заоштрениости до те мере да се није дозвољавало становништву држање оружја у миру код себе, а негде пак толиког осиромашења становништва да један његов део није могао набавити ни тадашње просто, лично наоружање, већ му га је морала обезбедити држава. Преткапиталистичко друштво, са слабом развијеношћу ратне технике, недовољном мрежом комуникација и помањкањем брзих транспортних средстава, задовољавало се, углавном, професионалним војскама које су у рат ступале онакове какове су биле опремљене у миру и које су се снабдевале на терену, јер се нису могле ослонити на дотур из позадине. Карактер ратова исцрпљивао се, дакле, у сукобу сталних војски које су биле само квантитативно нешто повећане људством, затим стоком и сточним преносним средствима. Ово повећање путем скупљања сељаштва, ритерских дружина и другим начинима било је у складу с класном природом друштва. У робовском друштву робови су били потпуно изузети од мобилизације. У феудалном поретку учествовање у рату било је, углавном, ствар владајуће класе за које је то била „чаџ“, док је за припаднике потлачених класа, уколико су уопште долазили у обзир да се мобилишу и учествују у рату као војници, претстављало само обични, сурови и неприкривени порез у крви.

Из свега реченог може се закључити да се мобилизација у свом настанку и почетном развоју састоји само од војног дела мобилизације и то једино од мобилизације људства, стоке и сточних преносних средстава. Оваква мобилизација у тадашњем периоду, иако је имала својих тешкоћа ради распарчаности становништва и слабости комуникација, није изискивала неких посебних мобилизационих припрема или су оне биле незнатне. Људство које се мобилисало није се морало нарочито обучавати за руковање примитивним оружјем и диференцијација људства за мобилизацију сводила се само на његову класну припадност и резултирала је једино из класних односа.

Развој буржоаског поретка, крајем осамнаестог и током деветнаестог столећа, и велико проширење и повећање материјалне базе, изум ватреног и колективног наоружања, развијање комуникација, железница и других

транспортних средстава, битно су изменили карактер рата и армије, а, према томе, и ратних и мобилизационских припрема. Престала је ера професионалних и плаћених војски; настало је доба кадровских армија које се у рату појачавају за три, четири па и више пута, пошто је постало немогуће у миру држати масовне армије какове је изискивала нова ситуација, јер би се жеља за војном моћи претворила у економску пропаст државе. Масовност армије у рату омогућава се новим капиталистичким класним односима. Такозвана „једнака права грађана“ у капитализму огледају се у завођењу општевојне обавезе; служба у армији у рату, а касније и у миру, прокламована је за „част“ и „часну дужност“ свих за војну службу способних грађана. Ново наоружање, нове масовне војске и уопште нови услови ратовања створили су и нове мобилизационе проблеме и нове мобилизационе и уопште ратне припреме армија. Припреме за рат и прелаз на ратно стање постали су крупан проблем с којим су озбиљно морали рачунати како завојевачи, тако и земље које су очекивале напад. Ове припреме имају и даље претежно и готово једино војни карактер. Мобилизација и даље претставља само војну мобилизацију и мобилизационе припреме обезбеђују само прелаз мирнодопске армије на ратну. Војне ратне припреме, поред припрема становништва за учешће у армији, обухватају производњу наоружања и опреме и гомилања резерви оружја, муниције, остале ратне опреме и хране за омасовљену ратну армију. То изискује стварање и развијање војне индустрије из чега опет искрсава и нов проблем ускладиштења и обнављања ратних резерви, као и проблем издавања тих резерви мобилизационим обвезницима.

Дакле, војна мобилизација се проширује од мобилизације људства, стокe и возила (које се и саме огромно увећавају) и на материјалну војну мобилизацију, на издавање припремљеног наоружања, муниције и опреме маси мобилизованих обвезника. Ово са своје стране условљава значајније мобилизационе припреме, како у односу на обвезнике који се почињу диференцирати и према врстама наоружања и ратне технике, односно обучавати се за разне родове и службе војске, тако и у односу на војно-материјалне мобилизационе припреме које обухватају ускладиштење и обнављање ратне технике и опреме. Такође се компликују и припреме за издавање тога материјала обвезницима и ратним јединицама које се формирају у прелазном периоду од мирнодопског у ратно стање.

Појам мобилизације и мобилизационских припрема и даље се све више проширује и усложњава у зависности од промена у начину ратовања. У почетку деветнаестог столећа, Клаузевиц је већ писао да су дотадашње „сталне војске у свом односу према осталој држави личиле на морнарице“ (што значи да су биле више одвојене и ослоњене саме на себе), али „лако је увидети да ратови, који се воде и с једне и с друге стране целом снагом националне моћи, морају бити организовани по другим начелима, него што су она, где је све било срачунато по узајамним сразмерама сталних војски“. Рат постепено прераста од рата армија у рат држава, ратне припреме од војних у државне, а сходно томе и мобилизација и мобилизационе припреме од војног развијају се у општедржавно питање. У ратне припреме не улази више само припрема војске и њене мобилизације у људству и материјалу, него и припрема железничке и путне мреже, моторизованог парка, индустрије, привреде, државног апарата, војништа и ратишта, итд. Мобилизационе

припреме треба да обезбеде прелаз на ратне услове, тј. мобилизацију, такорећи, свих сектора државне делатности. Већ је Први светски рат показао како сву потребу за овим, тако и слабости које су се јавиле као последица недовољних ратних и мобилизацијских припрема. Након непуне године дана вођења рата понестало је муниције и ратне опреме зарађеним војскама, што је био и један од важних узрока стабилизације фронта и позиционог карактера рата. Зарађене државе биле су присиљене да враћају са фронта радну снагу у индустрију и привреду и да утрошене резерве у наоружању, муницији и опреми надоместе текућом ратном производњом, да врше у току рата преоријентацију индустрије и привреде на ратни колосек. Ово се десило не само Француској, Енглеској и Русији, него и Немачкој која је тада била боље припремљена за рат и која је у миру била развила сразмерно јаку војну индустрију и озбиљније схватила значај мобилизацијских припрема. Интересантно је напоменути да је немачки Генералштаб већ тада не само ценио важност сопствених мобилизацијских припрема, него је и Шлифенов ратни план (с којим је уз извесне модификације Немачка и ушла у Први светски рат) базирао и на оцени мобилизацијских могућности и брзине мобилизације Русије и, рачунајући на њене слабости у томе погледу, био оријентисан на брзу ликвидацију западног фронта пре него што би Русија и успела да доврши пуну мобилизацију. Но сви овакви и слични прорачуни показали су се погрешним. Очеvidно се показало да више (у већини случајева) не може добити рат само војска, ма колико била боље опремљена и брже и уредније мобилисана, него да вођење рата изискује напрезање свих државних капацитета и ресурса и да исход рата овиси од општег односа снага у који улази као један од елемената и мобилизацијска готовост војске и државе.

Искуства Првог светског рата нашла су одговарајућу примену у новим ратним и мобилизацијским припремама. Ово нарочито важи за нове агресоре који су се спремали да започну рат, за фашистичку Немачку, Италију и Јапан. Развој авијације, морнарице, механизованих и моторизованих јединица крајем првог рата и огромни развој после њега, унапред је опредељивао и услове под којима ће се изводити мобилизација. Угроженост мобилизације на већој дубини, могућност брзих продора и заузимања непријатељске територије, тражили су да се у мобилизацији бори за сваки дан па и за часове, да се максимално форсира њена брзина. Отуда се необично много почиње инсистирати на прецизности мобилизацијских припрема, на планирању сваке мобилизацијске радње, на прописивању шта сваки поједини извршилац појединих мобилизацијских радњи мора да ради готово свакога часа у периоду мобилизације. Потреба још веће масовности армије довела је до припреме за рат омладине путем разних форми обуке, до масовног ангажовања жена у ратној индустрији и ослобођења мушкараца за фронт, па и коришћење жена у армији за разне врсте позадинских служби. Немачка, која је у Првом светском рату извршила максималну мобилизацију људства, скоро 18% становништва, оријентисала се и у Другом на огромно напрезање у људству и одмах по доласку фашизма на власт приступила озбиљним припремама за то (у Другом светском рату мобилисала је око 23% становништва захваљујући довлачењу радне снаге из окупиране Европе). Исто тако, и друга питања војне мобилизације и војних ратних

припрема, као гомилање ратних резерви у наоружању, муницији и опреми у војна складишта и депое, заузела су у миру несразмерно шире облике него икада дотада. У вези с тиме и планирање материјалне војне мобилизације, тј. издавање наоружања, муниције и опреме војним обвезницима, односно ратним јединицама, које су се формирале у току мобилизације, вршило се до детаља тако да се унапред и прецизно срачунавало и знало ко, где и шта има да прими. Но, коришћење искуства из Првог светског рата огледа се, поред проширења војних припрема, посебно и нарочито у дотада невиђеном облику припремања читаве земље и државе за рат. Немачка је од завођења фашизма па све до рата целокупну привреду и индустрију земље подвргла ратним припремама. Заведено је хронично гладовање становништва да би се могле створити ратне резерве; прокламована је обавезна штедња свих за рат потребних артикала, а посебно метала (скупљање железа, месинга, лимених кутија, итд.); створени су разни за рат потребни синтетични производи (бензин и др.), а нарочито се формирала изградња цивилних фабрика с одређеном ратном наменом и предвиђеном и испланираном лаком преоријентацијом на ратну продукцију. Даље, планирана је и припремана државна организација и управа за прелаз на ратне форме руковођења; израђивани планови обезбеђења у рату државног апарата, индустрије и привреде и других грана делатности потребним кадровима и радном снагом; планирано је и припремано санитарско и ветеринарско обезбеђење рата, евакуација, цивилна противавионска заштита, склоништа, противпожарне, противхемиске и друге мере. Све је то постало значајан саставни део ратних и мобилизационих припрема и компликовало мобилизационе припреме и мобилизацију као прелаз из мирнодопског на ратно стање.

У периоду између Првог и Другог светског рата, супротности између капиталистичког и социјалистичког света, између појединих капиталистичких земаља, између земаља „метропола“ и колонијалних народа, као и заострене класне супротности унутар сваке капиталистичке земље, проузроковале су да огромно порасте политичка припрема рата и политичка припрема мобилизације. Нарочито у земаљама које су припремале агресију стављене су у службу ратних припрема и наука, и уметност, и радио, и штампа, а у самој мобилизацији покренут је огроман агитационо-пропагандни апарат као значајан фактор за убрзање мобилизације.

Искуство из Другог светског рата, у односу на рат и ратне припреме, мобилизацију и мобилизационе припреме, потврдило је: да је савремени рат свеобухватан, да далеко превазилази сукоб оружаних снага, да претставља у потпуности сукоб држава и целокупних њихових друштвених, материјалних, политичких и других делатности и манифестација и да се, у условима империјализма и потпуне поделе света, води у широким размерама тако да има тежњу да прерасте у светски рат. То значи да су савремени ратови по правилу дуготрајни и да изискују не само темељите припреме у миру него и непрекидна, све нова и нова напрезања током читавог рата. Према томе, мобилизација се не завршава у потпуности прелазом мирнодопске армије у ратну и уопште прелазом државе из мирног у ратно стање, него у извесном облику и даље траје као процес, одвијајући се у току читавог рата. У рату се непрекидно мобилише људство, возила, стока, материјална средства за обнављање и потхрањивање армије и даље се искоришћују сви други државни и на-

родни ресурси за вођење рата. У вези са тим при извођењу мобилизационих припрема мора се водити рачуна о овом карактеру мобилизације, о томе да саме припреме буду срачунате и испланиране како на уредан прелаз из мира у рат, што претставља први и основни захтев, тако и на захтеве целокупног рата.

Први и Други светски рат добиле су земље чији је општи капацитет (људски, материјално-економски, политички) стекао превагу у току рата. Победу су извојевале земље које су биле у стању да током рата врше све нове и нове припреме за ратне потребе и напоре, све нове и нове мобилизационе припреме за стварање нових и ангажовање неутрошених мобилизационих извора, све нову и нову мобилизацију у војном и опште-државном смислу. Према томе, мобилизација се стално обнављала и вршила током рата. Ово, јасно, не укида значај првог периода мобилизације, тј. првог прелазна на ратно стање, него истиче и важност мобилизације која се наставља и у току рата.

У вези овога од интереса је, па чак и неопходно, да се осврнемо на наше сопствено искуство из Народноослободилачког рата. Општа законитост савремених мобилизација, која је горе кратко резимирана, потврдила се у конкретном и специфичном облику у нашој Народној револуцији. Наша борба је почела на „изгубљеном рату“ и „пропалој мобилизацији“. Иако је била окупирана државна територија и материјална добра стављена у службу фашистичких агресора, иако је мобилизација бивше југословенске војске доживела фијаско, уствари су остали и даље извори мобилизације: људство, народ, народна имовина. Наше партиско руководство и чврста партиска организација повезани са већ створеном и постојећом политичком, националном и социјалном свешћу народа, коју је Партија све више проширивала и продубљивала, били су нови снажни фактор који је покренуо наше народне могућности и мобилизационе изворе. И, у суштини, ми смо током читаве борбе вршили сталну и непрекидну, све ширу и све већу мобилизацију. Од добровољне мобилизације људства од стране партиских организација и првих партизанских одреда мобилизација је обухватала постепено материјалне народне изворе, да би се претворила на ослобођеним територијама у општу мобилизацију снага тих територија и да би коначно прерасла у свестрану обавезу становништва за службу у армији и за коришћење свих економских и других капацитета народа и новонастале државе за успешно завршење Ослободилачког рата и Народне револуције. Дакле, показало се да мобилизација, у одређеним околностима, може бити и такав процес који своју кулминацију, и по обиму и по квалитету, остварује не на почетку, него баш при крају рата. Садржај и карактер Народноослободилачког рата и његове мобилизације створили су и одговарајуће организационе форме мобилизације. Од непосредног мобилисања људства од стране партиских организација и партизанских одреда, мобилизација се постепено каналише преко нових органа народне власти која је настала, нарочито преко месних народноослободилачких одбора, да би добила свој завршни облик у мрежи специфичних војно-територијалних органа — команди места, команди подручја, корпусних области и главних штабова — као организационих чворишта која су, преко народних власти, повезивала народне масе и њихове мобилизационе изворе и могућности са по-

требама оружаних снага, револуције и рата — са Народноослободилачком војском и Југословенском армијом. Од ових облика до данас постоји и континуитет у развоју државе и армије и наша искуства несумњиво морају бити, поред искустава других држава и армија, анализирана и коришћена приликом нашег прилагења проблемима мобилизације и њиховом решавању.

На бази свих ових констатација размотрићу посебно проблеме општедржавне, а у вези с њима и војне мобилизације.

*

* * *

Као што је већ речено, општедржавна мобилизација у савременим условима обухвата мобилизацију целокупне државе и народа. Рат је постао свеобухватан, он доводи у опасност читаву земљу и све становништво и изискује максимално напрезање државе и народа, као и целокупне материјалне базе и надградње једне земље. Кад се овој свеобухватности мобилизације придода њено трајање, тј. да она у овом или оном облику траје и током читавог рата, онда се ни сам рат ни вођење рата не дају више круто одвојити од мобилизације. Из овога резултира да се и мобилизацијске припреме, које се врше у циљу спровођења процеса мобилизације, не даду више оштро одвојити од општератних припрема, јер, мање-више, све што користи вођењу рата, користи и вршењу мобилизације. Уствари, мобилизацијске припреме су део ратних припрема и то, у данашњим условима, толико да се често могу идентификовати с ратним припремама. Према томе, јасно је да су и војне мобилизацијске припреме постале саставни део општедржавних мобилизацијских, односно и општедржавних ратних припрема, тј. део који се не може увек прецизно од њих одвојити. То нарочито важи за питање мобилизације војне индустрије које се повезује и преплиће са осталом индустријском мобилизацијом. Оне зависе једна од друге и данас њихова мобилизација уствари претставља опште-индустријску мобилизацију. Ово важи и за саобраћај, комуникације, транспортна средства и др. И мобилизација људства за армију, која се раније третира као искључиво војна мобилизација, данас је уско повезана с обезбеђењем кадрова и радне снаге за индустрију, привреду, државни апарат и разне организације. Ипак ћу покушати да под појмом војне мобилизације прикажем онај део државне мобилизације који се непосредно односи на армију.

У овом смислу војна мобилизација као део државне у основи обухвата мобилизацију оружаних снага, тј. прелаз мирнодопске армије на ратну, „скок из мира у рат“ и, у вези с тиме, мобилизацију оних елемената из резерве који мобилизацијски улазе у састав ратне армије. Према томе, циљ војне мобилизације састоји се у формирању ратне армије, тј. оружаних снага способних за вођење операција и борбе и у одржавању и потхрањивању оружаних снага током рата. Дакле, и војна мобилизација, поред првог свог дела и прелаза на ратну армију, врши се непрекидно и до краја рата. Почетно стварање оружаних снага за прве ратне операције — оно у чему се раније исцрпљивала војна мобилизација — чини данас прву етапу војне мобилизације. Ова прва етапа војне мобилизације без сумње је врло значајна, јер, поред осталог, и од ње зависи какав ће бити почетни однос снага и ко ће узети стратешку иницијативу у почетку рата, и какав ће

бити исход почетних операција. Природно је да ће предности бити на страни оне армије која брже и уредније изведе мобилизацију, јер тиме стиче услове за прелаз у напад, преношење операција на противничку територију и за угрожавање извршења мобилизације, односно концентрације и стратемиског развоја непријатељске армије. По правилу се ова почетна предност налази на страни агресора, јер он сам бира моменат мобилизације и изводи мобилизацију под далеко повољнијим условима, најчешће и пре почетка рата. То чини да за браниоца ова етапа мобилизације постаје врло значајна, јер уколико је успешније изведе, утолико више парализује предности агресора и добија могућност да развије своје снаге, спречи иницијативу противника, односно и сам преузме иницијативу.

Војна мобилизација одвија се, с једне стране, изван армије и са циљем да се у армију упуте одговарајуће снаге и средства, а с друге, врши се у самој армији и њеним јединицама, установама и школама. Дакле, војна мобилизација има свој ванармиски и армиски (групни) део.

Ванармиски, односно онај део војне мобилизације који се врши изван састава оружаних снага, има за циљ да у армију упутује војне обвезнике (резервне официре, подофицире и војнике), затим пописну стоку, пописна сточна преносна средства, сточна и моторизована возила, као и нека друга материјална средства (машински парк за војне радионице, цистерне и др.), односно да мобилише и неке цивилне установе које потпуно или делимично улазе у састав армије (као, на пример, радионице, болнице, институти, техничка тела, грађевинска, путна, железничка предузећа, предузећа и установе цивилног ваздухопловства, трговачке морнарице, итд.). Неке државе су милитаризовале и саобраћај (нарочито железнички) и стављале га под Врховну команду, тако да и тај прелаз чини саставни део војне мобилизације. Ванармиски део војне мобилизације може се спроводити, углавном, на три начина: територијално, екстериторијално и мешовито или комбиновано. У територијалној мобилизацији резервно људство, пописна стока и возила, као и друга средства и установе из резерве са неке територије (места, среза, округа, области) упућују се за попуну и развој најближих војних јединица и установа. Овим начином постиже се највећа брзина мобилизације. У екстериторијалној мобилизацији људство, стока, возила и друга средства и установе упућују се за попуну војних јединица и установа којима по својој природи најбоље одговарају, па макар биле и на највећој удаљености. Овим начином постиже се бољи квалитет ратних јединица и установа. Трећи, мешовити систем је уствари комбинација територијалног и екстериторијалног начина. Он претставља меру коју поједине државе налазе у односу између потребне брзине мобилизације и квалитета ратних јединица, тако да у томе има безброј варијација. Тако, на пример, мобилизација војника и подофицира може се вршити територијално, а официра екстериторијално или само део војника, подофицира и официра територијално, а други део, обично специјалисти, екстериторијално, или пак да се на једном делу државе сви војници и подофицири мобилишу територијално, а на другом екстериторијално, итд. итд. Зато се ниједан од три наведена основна начина мобилизације не може сам за себе третирати као добар или лош, јер они добијају свој значај само у конкретним условима сваке поједине државе, тако да у оквиру тих услова један начин може бити добар, а други слаб, тј. један

конвенирати више, а други мање. Све зависи од квантитета и квалитета људства у резерви, од његовог морално-политичког стања, од решености или нерешености националног питања, од веће или мање заштрениости класних супротности, од војно-стручне обучености људства, од мреже комуникација и јачине транспорта, од ширине и дубине територије, од снаге и наоружања непријатеља чији се напад очекује, од могућности његових продора у дубину и ометање мобилизације, од оријентације на агресију или одбрану, итд., итд. Тек кад се сви ови фактори процене посебно и у међусобној вези, а у складу с ратним планирањем, може се свака држава и армија одлучити за овај или онај систем, чувајући се грешака као и при доношењу свих других одлука.

Мобилизација људства, пописне стоке, возила и других материјалних средстава, без обзира на примењени систем мобилизације, почива на четири основна елемента: прво, на обвезницима и даваоцима стоке, возила и материјалних средстава, јер они лично одлазе у армију или одводе стоку, возила и средства; друго, на органима државне (односно народне) власти која непосредно извршава и контролише упућивање у армију; треће, на вези између обвезника, односно државне власти и армије, тј. на војно-територијалним органима као организатору и општем контролору упућивања и четврто, на решењу питања саобраћаја, тј. мобилизациског и предмобилизациског превозења (овај елемент претставља сложенији и тежи проблем код екстериторијалног него код територијалног начина мобилизације).

Људство, тј. војни обвезници и имаоци, односно даваоци стоке, возила и других средстава претстављају најважнији елемент, јер од њиховог стања, политичке свести и оријентације, спремности за рат и помагање рата, у првome реду, зависи успех мобилизације. Ако су они убеђени да је рат праведан (или буду убеђени да је потребан или користан), они ће се одазвати на позив и извршити мобилизацију у кратком периоду. Мобилизација српске војске у Балканском и Првом светском рату (иако је тада била нападнута) веома успешно је изведена благодарећи првенствено овом фактору, тј. свести становништва и спремности за борбу и одбрану. Поред тога, тада примењени мобилизациски систем био је прост и једноставан, одговарао је конкретним условима Србије и погодовао брзој и уредној мобилизацији. Но, иако је квалитет и степен свести битни елемент мобилизације, он није сам за себе довољан. Свест и спремност становништва за одзив у мобилизацији треба правилно и умешно искористити. Отуда улога и значај државних власти, војно-територијалних органа и организације транспорта. У томе моменту најзначајнију улогу имају месне власти као органи који су најближи обвезницима и имаоцима стоке, возила и средстава, и као покретачи и контролори њиховог одзива и одласка у армију. Дobar рад ових власти може делом да надомести евентуалне слабости обвезника, као и имаоце стоке, возила и средстава. Важност војно-територијалних органа (који у разним мобилизациским системима могу бити самостални или у саставу државних власти или армије) произилази из потребе усклађивања интереса армије с једне, и могућности земље у обвезницима, стоци, возилима и средствима, с друге стране. У моменту извршења мобилизације они треба да буду гаранција уредне и планске попуне оружаних снага, општи контролори тока мобилизације људства, стоке, возила и цивилних средстава и органи

који су у стању да интервенишу и отклањају искрсле тешкоће. Зато улога војно-територијалних органа и њихових старешина није другостепена и споредна, већ се равна са улогом трупних старешина, пошто само заједно могу у целини решити проблематику војне мобилизације и формирање и поуну ратне армије. Ова страна војне мобилизације о којој је било речи, тј. онај део који се изводи ван армије, у савременим условима такођер се понавља и током читавог рата, јер се обвезници, стока, возила и друга многобројна материјална средства непрестано упућују у састав ратне армије. За све то време постоје и неопходна су напрезања не само државних власти и војно-територијалних органа, већ и других државних и друштвених организација.

Друга страна војне мобилизације одвија се у војним јединицама, установама и школама. Ова трупна мобилизација обухвата целу јединицу (установу, школу), без обзира да ли ће остати у своје мирнодопском саставу или ће се појачати у односу на мирнодопску формацију, или ће се од ње развити нове ратне јединице. Ако остаје у истом саставу, онда се њена мобилизација састоји у прелазу на ратне услове живота: узима ратну опрему, наоружање и муницију из складишта, врши заштиту са земље и из ваздуха (и с мора ако је на обали), подузима противавионске, противтенковске и друге мере заштите, прелази на ратну администрацију, упућује лични састав ако је неко добио ратни распоред у другу јединицу и спрема се за покрет у складу с ратним планом, односно примљеним наређењима.

У савременим условима брзог почетног темпа ратних операција, у циљу заштите сопствене мобилизације, концентрације и развоја или продора на непријатељску територију и ометања његове мобилизације, концентрације и развоја, многе државе још у миру држе одређени број јединица у ратном саставу и јачини. Ово се нарочито односи на приграничне јединице, на све или део ваздухопловства, тенковске и моторизоване јединице, флоту, противавионску одбрану и сл.

Мобилизација јединица које се појачавају у моменту мобилизације или развијају нове ратне јединице, поред онога што је наведено за оне јединице, које остају у истом саставу, обухвата још и расподелу сталног састава (кадровског језгра), прихват обвезника, пописне стоке, возила и средстава из резерве и издавање обвезницима ратне опреме, наоружања и муниције, као и формирање ратних јединица по ратним личним и материјалним формацијама.

За мирнодопске јединице (установе, школе), које се у рату расформирају, мобилизација се подудара с њиховом ликвидацијом и обухвата предају наоружања и опреме у одређено складиште или другим јединицама, затим ликвидацију администрације и упућивање људства и стоке на нови распоред. За ратне јединице, које се формирају непосредно из резерве, важи све оно што и за јединице које се ојачавају у мобилизацији, с тим што отпадају радње које се односе на поступак са сталним саставом (кадровским језгром).

Трупни део војне мобилизације спроводи се, такођер, на разне начине како у погледу оптерећења мирнодопских јединица око формирања нових ратних јединица и деобе кадровског језгра, распореда активних официра и подофицира, тако и по питањима издавања ратне опреме, наоружања

и муниције. И овде се, у вези начина распореда људства и кадрова, може у извесном смислу говорити о територијалном, екстериторијалном и мешовитом начину (иако у далеко мањем опсегу него код ванармиског дела војне мобилизације), према томе да ли активно језгро при мобилизацији остаје у месту мирнодопске локације или се делом или потпуно упућује у нова удаљена места у циљу развоја сопствене ратне јединице или пак појачања кадровског језгра других јединица. Ако цела мирнодопска јединица одлази у ново, удаљено место и ако је тај одлазак предуслов њене мобилизације, онда настаје и примена предмобилизациског превозења које се спроводи пре објављене мобилизације, али кад за то нема могућности и времена, односно кад одлазак није извршен, он се стапа са мобилизацијским покретима и превозењем.

И у односу на материјални део код трупне војне мобилизација такође се примењују разни системи: деоба материјалног дела који је на употреби код мирнодопске јединице ратним јединицама које она развија (равномерна деоба или деоба по унапред одређеном другом критерију), деоба све опреме или само заједничке опреме и колективног наоружања, потпуно задржавање све ове опреме код старе јединице и издавање нове опреме из складишта новим ратним јединицама које се формирају, итд. Издавање ратне опреме и наоружања у моменту мобилизације треба извршити у што краћем року, уредно и без застоја. Интересантно је споменути да је, на пример, Немачка у миру припремала индивидуалну ратну опрему тако да је за сваког обвезника била сређена у нумерисаном џаку и да су је обвезници већ у миру испробали путем краткотрајних позива у јединицу само у циљу подешавања опреме. Тиме се у мобилизацији није губило ни толико времена колико је потребно за пребројавање опреме и њено испробавање од стране обвезника (нарочито обуће и одеће). Исто тако познато је да се у Швајцарској лична војна опрема, па чак и оружје, и у миру налази код обвезника. Избор и примена разних начина трупне војне мобилизације зависи од низа конкретних услова сваке земље, тако да ни ту не сме бити готових рецепата. У целокупној проблематици трупне војне мобилизације важно је уочити да је она уско повезана с осталим животом и радом трупе, како у миру у односу на припреме за рат, тако у моменту мобилизације у односу на одржавање и појачавање бојне готовости јединица. Мобилизација се мора изводити у складу с непрекидном потребом бојне готовости јединица и у циљу њеног максималног убрзавања, било да јединица попуњава само себе или развија и друге ратне јединице. Треба тежити да сваки део кадровског језгра буде спреман на самозаштиту у сваком погледу. Рад трупних старешина у мобилизацији и њихов рад по мобилизацијском плану сличан је њиховом раду по оперативним заповестима у борби, јер њихов рад око правилног спровођења и убрзавања мобилизације и давања предности важнијем на рачун спореднијег, затим ангажовање и распоред снага и средстава за извршење појединих мобилизацијских радњи, у суштини претставља одлуке тактичке природе. Као што у борби старешина размишља и одлучује где ће управити главни удар, где сконцентрисати главне снаге, где, како и када распоредити и употребити резерве, тако исто је дужан да ради и у мобилизацији, тј. да размишља и одлучује како ће најбоље и најбрже достићи циљ ове нарочите врсте борбе — формирати јединице, потпуно или бар

приближно ратној формацији, од кадровског личног и материјалног језгра које му је стављено на располагање и од обвезника, стоке, возила и средстава која му пристижу из резерве.

Мобилизациони план претставља помоћно средство, руководство за акцију, али је старешинска иницијатива, снажљивост и одлучност решавајући фактор. Ово не значи да мобилизациони планови губе важност, напротив, они су гаранција организованости, сузбијања стихијности, јер знатно олакшавају извршење мобилизације и омогућавају њено извођење и оним старешинама које, по ратном распореду, дођу у неку јединицу (установу или школу), а дотада нису биле упознате с њеним конкретним условима и мобилизационим задацима. Али, треба имати у виду да мобилизациони планови морају бити реални, прецизни, сажети и јасни. Уз то, треба строго пазити да се „препланирањем“ и непотребним шематизмом и детаљисањем не укочи иницијатива старешина.

Све ово јасно говори о томе да мобилизација и мобилизационе припреме нису неки одвојени и изоловани проблеми који решавају „мобилизациони стручњаци“, већ проблем којим морају овладати војне старешине исто онако као наставом, познавањем, употребом и одржавањем наоружања и технике или материјалним пословањем. Истина, постоје поједини мобилизациони органи који су органи старешина (команданата и политичких комесара) за обављање само појединих и одређених мобилизационих радњи и вршење одређених мобилизационих припрема, али, исто тако, нема ни органа који не би, у овом или оном смислу, више или мање, морали узети учешћа у мобилизационим припремама и извршењу мобилизације. Према свему томе, не може бити добар старешина мирнодопске јединице онај који не би био у стању да руководи и њеним мобилизационим припремама, нити може бити добар старешина ратне јединице онај који не би знао руководити њеном мобилизацијом. Ово тим више, што се трупна војна мобилизација не исцрпљује у почетку рата (иако је, по правилу, тада она најважнија), јер и у току рата јединице стално добијају попуну у обвезницима, стоци, возилима и другим средствима. На тај начин јединице и у рату морају вршити припреме за њихов прихват као и поновну поделу сталног састава („кадровског језгра“) ради поравнања и одржавања потребног квалитета појединих потчињених јединица (у односу на састав, старост, војно-стручну обученост људства, квалитет и врсту наоружања и опреме, на категорију и способност стручног састава и возила, итд.).

Посебан и нов проблем, у односу на војну мобилизацију, претставља генденција да се избришу круте разлике између мобилизације и концентрације, па чак и стратемског развоја, да се оне стопе у једну радњу и да се уједно с мобилизацијом реши потпуно или делимично и концентрација трупа и њихов стратемски развој. Интересантан је у овом погледу систем који је примењен у Чехословачкој 1938 године, за време судетске кризе, кад су војни обвезници добијали ратни распоред по комуникацијама и то обично уз јавне бензинске пумпе. У распореду је био означен број камиона у који су се обвезници требали укрцати. За иста места добијали су ратни распоред и шофери камиона. У распореду шофера било је означено место у пограничној зони у које су имали одвести камионе с обвезницима. Тамо су директно биле упућене и кадровске јединице које су прихватале обвезнике и

камионе. На тај начин, уз мобилизацију уједно се вршила и концентрација, а делом је оствариван и стратегиски развој. Овакво спајање мобилизације, концентрације и стратегиског развоја, поред осталих фактора потребних за успешно извршење ових радњи, захтева нарочито развијену мрежу комуникација и моћан аутопарк. Међутим, треба имати у виду да је оваква мобилизација срачуната само на једну варијанту ратног плана, јер се одвајање мобилизације од концентрације и стратегиског развоја управо и врши због постојања више варијанти ратног плана. Зато се досада израђивао један мобилизациски и више планова концентрације и стратегиског развоја, тј. посебно за сваку варијанту ратног операциског плана. Но, у сваком случају, у савременим условима постоји тенденција да се укине оштра граница између мобилизације, концентрације и стратегиског развоја, тако да се ове радње што тешње повежу и да се кроз једну од њих решава и проблематика друге. Томе су нарочито склони агресори који бирају моменат мобилизације и почетак рата и ове радње врше онда кад нису, или барем нису озбиљније, угрожени. Тако је и Немачка, пред Други светски рат, практиковала одређивање места ратног распореда обвезницима на концентрациским просторијама. Но, није искључено да, у одређеним условима, и земље које очекују напад, више или мање, приступе стапању мобилизације, концентрације и стратегиског развоја.

Немам намеру да детаљније обрађујем проблематику осталих грана државне мобилизације; навешћу само њене основне елементе, а то су, углавном, ови:

- политичка припрема становништва и свест народа о потреби борбе и одбране као најважнији и од општег значаја елеменат (политичка оријентација становништва, и уопште морално-политичко стање, прелази оквире потреба војног дела мобилизације и попуне армије; они су значајни и за целокупно ратно напрезање становништва у индустрији, привреди, државном апарату и на свим радним местима у земљи која ратује);

- мобилизација војне и све остале индустрије, без обзира да ли обезбеђује потребе армије или и потребе осталог становништва;

- мобилизација остале привреде и продукције сировина, хране, полуфабриката, горива, итд.);

- мобилизација државног апарата, и уопште органа власти, управе, судства, друштвених и масовних организација, итд.;

- мобилизација саобраћаја и транспортних средстава, мобилизација веза и ПТТ саобраћаја;

- мобилизација санитета и ветерине;

- мобилизација масовних организација и средстава противавионске и противхемиске цивилне заштите;

- обезбеђење и мобилизација кадрова и радне снаге за све гране државне делатности;

- мобилизација органа евакуације, запречавања, партизанских дејстава, диверзија, итд., итд.

Све ове и друге гране државне мобилизације међусобно су повезане, више или мање утичу једна на другу и реализују се током читавог рата, обнављају, проширују и појачавају своје могућности. Исто тако и припреме ових елемената морају бити не само срачунате на сталну мобилизацију ових

елемената током рата, него се чак и саме припреме морају продужавати и обнављати у рату да би се могло поново вршити мобилисање.

У досадашњој теорији и пракси позната су два вида мобилизације: општа и делимична мобилизација. Извођење једне или друге зависи од односа снага земаља које су у сукобу, односно од оцене снага противника. Општа мобилизација обухвата целокупно коришћење свих, тренутно или у одређеном периоду, расположивих мобилизацијских извора. Њен појам се данас мења утолико што и она не одражава само сва напрезања у односу на попуну армије, него и на одржавање армије и уопште вођење рата. Не може се више говорити о томе да се за армију може мобилисати све за борбу способно становништво, јер би то довело до застоја у индустрији, привреди и уопште држави, застоја који би се негативно одразио на оружане снаге, ослабио борбену способност армије. Делимична мобилизација претставља мобилизацију само једног дела армије (граничних или других одређених јединица или појединих видова и родова, или и једног и другог) или једне или више грана привреде и уопште државне делатности, свих или неких грана на одређеној територији. Делимична мобилизација обично комбинује војне и друге државне елементе, тако да се делом односи на армију, а делом на остале гране државне мобилизације. Такву делимичну мобилизацију у новије време извео је СССР у рату са Финском. Међутим, делимична мобилизација се обично постепено проширује и претвара у општу.

Мобилизација, тј. уствари прва фаза мобилизације, може бити јавна или тајна. Јавна је онда кад се објављује преко радио-емисионих станица, огласа, публикација у штампи. Тајна је кад се изводи у увијеном облику, путем маневара и позивања обвезника на вежбу, тајном преоријентацијом на ратне услове појединих грана државне делатности, итд. Агресори обично теже тајној, а нападнути најчешће врше јавну мобилизацију.

*

* *

На крају, мислим да се треба осврнути на неке елементе и факторе који имају утицаја на мобилизацију и мобилизацијске припреме, у позитивном или негативном погледу. То су:

Прво, степен развоја производних снага, социјално-економска структура земље, степен индустријализације земље, развијеност ратне технике, привреде и економике земље, развијеност комуникација и транспортних средстава.

Друго, општи и географски услови државе, тј. однос према суседима, ширина и дубина територије, конфигурација и покривеност земљишта, положај и величина државних граница, итд.

Треће, капацитет и снаге евентуалних, односно стварних непријатеља, итд.

Сви ови и разни други фактори олакшавају или отежавају мобилизацију и зато све оне које делују у позитивном смислу треба развијати и форсирати кад год је и у чему год је могуће у оквиру мобилизацијских и општих ратних припрема.

Но, као што у рату одлучујућу улогу играју људи који покрећу ратну технику, рукују њоме и изводе операције, тако исто од људи, њиховог ква-

литета, морално-политичког стања, свести о потреби борбе и одбране и спремности на све напоре, као и њихове војне обучености и умешности, зависи уредно извршење мобилизације. Позитивни квалитети људи у овоме смислу могу да отклоне или ублаже слабе стране и услове за мобилизацију, да потенцирају и максимално искористе постојеће предности. У томе погледу, у мобилизацији, социјалистичко друштвено уређење има огромне предности над капиталистичким. Ово, уосталом, важи и у погледу мобилизације не само армије, него и привреде, индустрије и уопште државе, јер предност планске привреде и колективне својине над стихијном и индивидуалном капиталистичком економиком долази до јачег изражаја. С друге стране, ове предности социјалистичког друштвеног система не треба да доведу до потцењивања могућности капиталистичких земаља које су и у пракси знале остварити велике успехе. Предности социјалистичког уређења не долазе саме по себи, њих треба уочити, развијати и користити; оне, на крају, зависе од карактера и степена развоја социјализма у свакој појединој земљи. Совјетски Савез је на пример, поред свих предности које пружа социјализам, био, по мом мишљењу, својом међународном политиком доведен у ситуацију стратешког изненађења и присиљен да се до своје пуне мобилизације повлачи на хиљаде километара пред капиталистичком и фашистичком немачком војском и државом, иако је та држава по својим капацитетима у људству била скоро три пута мања од СССР-а, а у целини је заостајала и по другим могућностима. Такође мислим да су и унутрашње слабости у нерешеном или непотпуно решеном националном питању нашле свој израз у појму „непоузданих“ или „неборбених“ народа, као што се у рату говорило за Поволшке Немце, балтичке народе, делом Украјинце и још неке друге кавкаске народе, од којих су неки осетили и санкције (укидањем њихових аутономних области и покрајина). Сигурно је да и бирократизација државе, партије и армије и њихово одвајање од народа, када то постоји и у земљама са социјалистичком и планском привредом, мора негативно утицати на ратне и мобилизационе припреме и изазвати слабости у мобилизацији, нарочито онда кад су тешкоће највеће, тј. у прелазу на ратно стање. Напротив, консеквентна изградња социјализма, решавање до краја националног питања, широка демократизација и учешће народа у управљању државом, економиком и армијом и све шире стапање народа, државе и армије, отварају широке мобилизационе перспективе. Спремност, отпорност и пожртвованост најширих народних маса за одбрану своје истински народне домовине доводе све више до престања општедржавне у општеномобилној мобилизацији, кад сваки појединац постаје значајан учесник и фактор. У овоме је наша земља на најбољем путу и наши мобилизациони извори, без обзира на територијалну величину земље и број становништва, неисцрпни су.